

Nagy Lajos

József Attiláról

Nagy Lajos emlékezése elé

Nagy Lajos itt közölt írása két részből áll. Az első, mint a gépiraton föltüntetett keltezésből kiderül, 1948. március 19-én született, ennek címe nincs. A második – közlésünkben a csillag utáni rész – keltezetlen, s mint a közlésünkben elhagyott címe elmondja, ez egy Beszélgetés Nagy Lajossal. (Pontosabban a beszélgetés vagy inkább monológ gépbe áttett változata.) Az első részt, amelyet az író valószínűleg gépbe diktált, Nagy Lajos kézirással itt-ott javította, de aligha szánta publikálásra, hiszen címet sem adott neki. Ez az emlékezés csak az író hagyatékában maradt fenn; ma a Petőfi Irodalmi Múzeum kézirattára őrzi.

Az írás ortográfiáját változtatlanul hagytuk. A gondos szerzői javítás elmaradása jellemző erre a szövegre, s ezt a tényt a forráskritikának figyelembe kell majd vennie.

A most közlésre kerülő emlékezés jelentősége kettős. Egyrészt érdekesek adatai, amelyeknek egyik része máshonnan sem ismeretes. (Pl. a párizsi sértődés – nyilván magától József Attilától hallott – története, vagy a Gömbösről alkotott alkalmi vélemény.) Másrészt fontos novum, hogy ez az írás (ellentétben a József Attila emlékkönyvben 1957-ben publikált közismert Nagy Lajos-emlékezéssel) egy érdekesebb, mondhatnánk retusálatlan József Attila-képet állít elénk. Ebből pl. nemcsak az derül ki expressis verbis, hogy József Attila és Nagy Lajos viszonya nem volt olyan felhőtlen, mint ezt a legendárium állítja, de az összkép is kevésbé kultikus hangoltságú. A költő nagyságának utólagos tudása még nem stilizálja át a kortársi benyomásokat és vélekedéseket. Nagy Lajos itt még alapvetően egykori valóságos benyomásairól és tapasztalatairól beszél.

Ez persze nem jelenti azt, hogy emlékezése minden állítása készpénznek veendő, s mindegyik állítás bombabiztos „adat” a költőről. Ez az emlékezés is magán viseli ugyanis Nagy Lajos (rá annyira jellemző) látásmódját, a jelenségeknek egyféle karikírozó elrajzolását – eltúlzó kiemelését, túlhangsúlyozását. Az Előörsről, illetve Babitsról mondtak például ilyen részletek. Ám – s ezt hangsúlyozni kell – ezek az elrajzolások sem alap nélküli fikciók: az emlékezés ilyenkor mindig valami lényeges realitást hangsúlyoz túl. Az is előfordul, hogy Nagy Lajos nem értette meg vitapartnerét (ez pl. a balatoni vita interpretálásában látszik jól), vagy egyszerűen maga is a József Attiláról ismerősei körében élő legendáriumot élte tovább (pl. a tenger színéről folytatott vita, a hajfölgújítás). A költőről ismerősei körében élt kortársi, egyidejű vélekedések megismerése azonban nagyon is fontos; ezek ugyanis – szociokulturális erőteret képezvén a költő köré – alakították a költő éntudatát, sőt személyes sorsát is.

Egészében, mindent összevetve, azt mondhatjuk, érdekes kortársi megnyilatkozás Nagy Lajos emlékezése. Érdemes megismerni, adatait és szempontjait végiggondolni.

L. A.

József Attila kellemes megjelenésű, mosolygós ember volt, ismerkedéskor rögtön rokonszenvet keltett maga iránt. Szeretett tréfálkozni, jókat tudott nevetni.

Amikor megismerkedtem vele, már tudtam róla. Úgy tudtam, hogy eleinte művészkedő, elméletileg afféle villonista költő volt. Hamarosan közeledett a szocializmushoz és amikor Párisba ment, körülbelül kommunistának vallhatta magát. Értésülesem szerint Párisban el is járt fiatal mozgalmi emberek közé: egy ízben egy összejöveteleken verseket olvasott fel, de valami balsiker érte, mert egy túl intranszigenz fiatalember azt mondta neki: mit akar maga, hiszen maga egy közönséges polgári költő. Ez a megjegyzés kellenél jobban hatott Attilára, nemcsak megsértődött, hanem félig-meddig hátat is fordított a kommunistáknak és érdeklődésével az anarhizmus felé fordult. Amikor Pestre jött, anarhistának vélte magát s mikor megismerkedtem vele, az én markomba is egy röpiratot nyomott, mely a Saccho–Vanzetti ügygel foglalkozott.

Idehaza állás nélkül lézengett, verseit nem igen tudta elhelyezni, különben is azokkal igen kevés pénzt kereshetett. Bejutott munkatársnak Zsilinszky Endre „Előörs” című lapjához, melyet Féja Géza szerkesztett. Ebben az időben magáévá tette ennek a lapnak az elméletét, tehát azt lehet mondani, hogy afféle késői ébredő magyar, illetve korai félfasiszta volt. (Zsilinszky Endre fasiszta-szimpatizáns volt, államférfi eszménye Mussolini volt.) Előörs-munkatárs korában már gyakran találkoztam Attilával a Japán kávéházban. Találkozásaink alapja az volt, hogy én is éjszakázó, pénztelen író voltam, ő is. Nem sokat beszélgettünk, hanem inkább sakkoztunk. Attila, kávéházi mértékkel mérve, jó sakkozó volt, lassan játszott, lépéseit igen meggondolta, soha nem siette el a játékot, soha nem esett zavarba; a véletekig kirtartott, akkor is játszott még, amikor már nyerhetetlen volt a játszámája. Ebben valami egészen ritka, szinte érthetetlen konokságról tett tanúságot.

Egy alkalommal kőszá híreket hallottunk kormányválságról. Nem emlékszem rá, hogy ki volt akkor a miniszterelnök és kik voltak a miniszterek, de valami olyan kombinálgatásról volt szó, hogy jön Gömbös, Weltner és még valaki, ilyen Weltner-féle „baloldali.” Engem nem érdekelt az ügy, Attila mással beszélt róla, én csupán jelen voltam. Attila azt mondta: „Gömbös rendben van, mert az a haladást jelenti, de Weltner és X. reakciós.” Csodálkoztam ezen a nézetem, de hallgattam.

Később sétálgattunk is éjszakánként. Attilánál csak olyan kilengés volt a félfasiszmussal való kísérletezés, hamarosan megint a kommunista reménykedések foglalkoztatták. A jövő lehetőségeiről beszélgetve, arról aggodalmaskodott, hogy ha megtörténik majd a proletárforradalom, akkor nem lehet majd többé írni. Én erre azt mondtam: „Akkor nem fogsz írni, te az előkészítők közé tartozol, ha elérkezik az új világ, akkor munkád véget ér, vagy mást fogsz csinálni, írni majd új írók írnak; nagyon meg lehetsz elégedve, mert az következett el, amiért küzdöttél. Hol itt a baj?”

1932. szeptember elsején az lge íróhetet tartott a Balaton táján, Veszprémben, Siófokon, Keszthelyen, Hévízen. Én is résztvettem ezen, Attila is. Attila nagyon szeretett inni [valószínűleg elírás; helyesen: enni] és folytonosan dicsérte a jó ételeket. Kissé túlságosan dörgölődött a jelenlévő polgári írókhoz, például Surányi Miklóshoz. Egy irodalmi vitában ellenem fordult és csatlakozott a polgáriakhoz, különösen Surányihoz. Ezt igen rossznéven vettem és soha nem felejttem el. Hogy miről volt szó, arra nem emlékszem, csak egy kis részletről tudok: Attila azt állította, hogy annál nagyobb (jelentősebb) az író, minél nagyobb tömegek gondolkodását és érzését fejezi ki. Szóval az olvasottság mérve, mértéke az író nagyságának; én azt mondtam, hogy ez nincs így. Mert ha így lenne, akkor például Wallace nagyobb író lenne, mint Wells, vagy Shaw, hazai példát véve pedig Forró Pál jobb író, mint én, mert százszor akkora tömeg érzésvilágát fejezi ki és százszor annyian olvassák. Attila következetes maradt és azt állította, hogy „tehát Forró jobb író, mint te vagy.” A vitát beszűntettem.

Általában Attila vitakozó kedvű ember volt, bármit mondott a partnere, ő ellentmondott neki, azután a véletekig vitakozott. Félig-meddig anekdota, de azt hiszem csakugyan megtörtént, hogy egyszer a tenger színéről volt szó s ellenfele azt állította, hogy a tenger zöld, Attila meg azt, hogy kék. Az ellenfél engedett és egyszer csak kijelentette, hogy „a tenger csakugyan kék,” de akkor Attila így

fordult ellene: „Igen, kék, de nem úgy, ahogyan te gondolod.“

Én nem vitatkoztam Attilával, gúnyosan mosolyogtam rajta és mindent ráhagytam. Ez egy kicsit bántotta. Az is megtörtént, hogy valami vitába akart kezdeni, én meg vettem a kalapomat és magára hagytam, mondván: „Azért te csak beszélj, ha nem is vagyok itt.” Ilyenkor kinjában nevetett.

Egyszer azt mondtam neki: „Te Attila igen okos fiú vagy, csak az a hibád, hogy mindenről azt hiszed, hogy úgy van, ahogyan te gondolod. Pedig még úgy sincs, ahogyan én gondolom.” Ezen nagyon jóízűt nevetett.

Igen, mindig túlságosan hitt abban, amit bármiről kisütött. Hévwel volt kommunista, ugyanolyan hévwel később szociáldemokrata, mondván, hogy erkölcsös világot erkölcstelen eszközökkel nem lehet teremteni. Majd később pszichoanalitikus, ismét később a Szép Szó korában – polgári demokrata–humanista. Pillanatnyi környezetéhez és helyzetéhez idomultak a nézetei. De – költészetében mégis mindig ugyanaz volt, a[z] mélyről jött, szívből abban a szegények, az elnyomottak költője volt és szível csak a kommunista törekvésekkel tudott rokonszenvezni.

Amikor 1934-ben az írökongresszusra meghívtak engem és Illyést Oroszországba, tehát őt nem, ez szörnyű csapás volt részére. Egészen kétségbeesett, szinte összeomlott. Elkeseredésében cikket írt, amelyben ezzel a meghívással foglalkozott és azt fejtette ki, hogy Illyés is, Nagy Lajos is fasiszta. A cikket elküldte a Magyarországhoz, azonban előre beszélt róla, így azután feleségem felment a Magyarországhoz és megakadályozta a cikk megjelenését. Ekkor elvitte a cikket a Magyar Hirlaphoz, oda meg Illyésné ment el és ő is megakadályozta, hogy a cikket közöljék. Attila igen megsértődött és a feleségemmel nem beszélt többé.

Oroszországban én szövétem, hogy Illyés helyett miért nem József Attilát hívták meg. Ennek persze sok oka volt, például holmi kéz kezet mos cimboraság, – Hidas Antal és Illyés közt – de Gergely Sándor azt felelte: „Azért nem, mert József Attila egy kurva. Rosszabb, mint Kodolányi, mert Kodolányi érdekből szolgál valakit, József Attila meggyőződésből fekszik le bárkinek.”

Amikor a Babits elleni röpiratát megírta, megmutatta nekem. Én a röpiratot nem helyeseltam, mert egyrészt groteszk túlzásnak tartottam, másrészt Attila érdekei ellen valónak. Ekkor az egyszer vitatkoztam vele hosszadalmasan. Ő hajthatatlan maradt. Azzal érveltem, hogy Babits ugyan polgári–ellenforradalmi író, nekünk ellenfelünk, sőt ellenségünk, – azt tartom ma is és helytelenítem, ha kommunisták Babits költészete előtt emelgetik a kalapjukat, – de – mondtam ezer ember van, akit inkább kellene támadni. Babits csak ezeregyediknek következhetne. Nem sikerült a röpiratról lebeszélnem s az azután sokat ártott neki, bár feltehető, hogy ha nem is írta volna meg, akkor sem adtak volna neki Baumgarten-díjat, mert a polgári ellenforradalmi írók és irodalmárok sokkal mélyebben és következetesebben gyűlöttek bennünket, mint ahogy a mieink bánnak velük a felszabadulás óta. (Erről sok mondanivalóm volna.)

Egyszer egy íróhéten, amelyet az IGE rendezett Miskolcon, együtt voltunk. Miskolcra kiutaztunk a Hévwel Lillafüredre. Gyönyörű tájakon át megy ott a vonat, jobbra-balra völgyek, hegyek, remek erdők, például gyertyánfák tömegei. Én a tájat néztem, Attila velem szemben ült, az ablaknál. Ki sem nézett, hanem a Toldy szerelmét olvasta. Nagyon tetszett neki a költemény és fel akart nekem olvasni részleteket. Kézzel-lábbal kellett védekezniem, hogy ne zavarjon a nézgelődésben.

Lillafüreden megismerkedett Attila egy igen szép nővel. Nagyon megtetszett neki, egyszerre szerelemre lobbant és buzgón legyeskedett a nő körül. Láttam őket együtt, ültem is a társaságukban, a nőt én már ismertem: egy nagykeresetű orvosnak volt előzőleg a barátnője és éppen akkor állás nélkül tengett. Attila helyzete reménytelen volt, mert a nőre csak nagy pénzekkel lehetett volna hatni, esze ágában nem volt, hogy egy szegény költő érzelmeire reagáljon. Így azután – ahogy a költőkkel történni szokott – csak gyűlöl versek születhettek ebből az egyoldalú szerelemből.

József Attilának különben nem volt úgynevezett szekszepilje a nőkre. Eszességével, kedvességével barátságokat tudott elérni, de nemi vonzalmat nem.

Csak hallomásból tudom, hogy még megismerkedésünk előtt egyszer a vonathoz kísért egy nőt, akibe szerelmes volt s amikor a vonat már elindult, ő meggyújtotta a haját, amelyet előzőleg petroleummal leöntött. Ez nem pontos emlékezőm és nem állok jót érte, hogy részleteiben is igaz.

Ismeretségünk elején, körülbelül 1931-ben, többen kimentünk május elseje előtti éjszakán a ligetbe. Arra emlékszem, hogy jelen volt ő, feleségem és Agárdy. Jókedvűnk volt, valami kis szesz is ittunk, Attila „viccből” meggyújtotta a feleségem felöltőjét, amely jókora darabon ki is égett. Ő jót nevetett a viccen.

Elmebaja régi eredetű, hosszú lejáratú volt. Én soha nem vettem észre, hogy elmebajos. Elmebajáról akkor értesültem, amikor felkereste dr. Hollós István, igen kiváló, rendkívüli tudású és képességű analitikust azzal a reménnyel, hogy talán elvállalja kezelését. Dr. Hollós rövid beszélgetés után közölte velem, hogy nincs szüksége analitikus kezelésre. Ez azt jelentette azonban, hogy elmebajos és analízissel nem gyógyítható. Akkoriban mindennapos érintkezésben voltam dr. Hollóssal, ő azonban nem közölt az esetről semmit orvosi diszkrécióból. József beszélte el a dolgot, ő maga is panaszkodott akkor már magára.

*

Csodálatosan mellőzött ember volt. Én, aki tudtam viselkedni, tudtam hallgatni, tudtam félrevonulni, tudtam nemírni, én is mellőzött ember voltam. József Attila, aki mindezt nem tudta és még a gesztusaiban is kihívta maga ellen az egész világot, tisztelesen mellőzött ember volt. Nem közölték a dolgait. És ha a Népszava félévben egyszer közölte is versét, úgy emlékszem nyolc pengőt fizetett, azt is húzta – hagyták kilincselni érte. Emlékszem, egy részemre felhőborító és undorító jelenetre a Bucsinszky kávéházban. Erdélyi Józseffel ült Attila egy asztalnál. Erdélyi József tajtékozott a dühtől, hogy miután már négyszer megkapta a Baumgarten-díjat, ötödször nem kapta meg. Attila szóltanul hallgatta, egy szava nem volt, nem volt ereje mondani, hogy fogja be a száját, hogy lóduljon onnan, hogy ne panaszkodjon neki, aki még egyszer sem kapott Baumgarten-díjat. Én magam is bevallom, hibás vagyok József Attilával szemben. Lenézéssel kezeltem. Verseit fitymálva olvastam. Pedig a *Külvárosi éj* után már tudnom kellett volna, hogy az nagy vers. De talán azért, mert a kéziratai felhőborítottak engem. Rosszul voltak írva. Emlékszem többször a megmutatott kéziratokra azt mondtam, hogy nem tetszik vagy tetszik, a *Külvárosi éj*re is azt mondtam, hogy jó, jó. Az érdekes volt Attilánál, hogy ellentétben más költőkkel, hallgatott a kritikára, és sokszor azt mondta, hogy igazam van. A *Születésnapomra* című verset megmutatta nekem, ami abban a formájában, ahogy azt nekem megmutatta, nem volt jó, javítottam rajta, sőt egyes részeket én írtam, úgyhogy mondhatnám, ez a vers közös szerzemény.

Illyésről nagyon rossz véleménnyel volt. Illyés írt róla egy kritikát a Nyugatba. Valami ilyesmit írt: József Attila Petőfinek képzele magát és ha Petőfi lenne, így szólnának a versei: „Reszket a bokor, madárka szállott rá, éljen a Harmadik Internacionálé.”